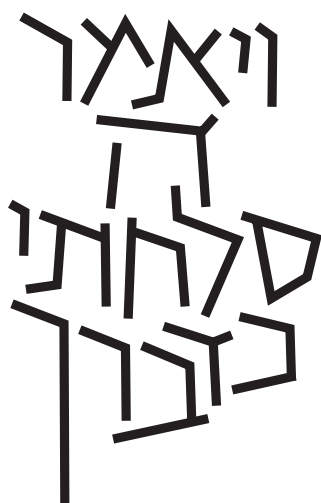

מחזור קורן ליום הביפורים • נוסח ספרד

קורן ירושלים

מהדורת לובל
מחזור קורן
ליום הכיפורים

מבואר בידי
הרב יונתן זקס זצ"ל
מאנגלית: צור ארליך

•

הוצאת קורן ירושלים

מחזור קורן ליום הכיפורים
מהדורת לובל
מהדורה ראשונה © תשפ"ו (2025)
הוצאת קורן ירושלים
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
www.korenpub.co.il

- © כל הזכויות שמורות על גופן תנ"ך קורן, 1962. הוצאת קורן ירושלים בע"מ, 2025
- © כל הזכויות שמורות על גופן סידור קורן, 1981. הוצאת קורן ירושלים בע"מ, 2025
- © כל הזכויות שמורות לעזבונו של הרב יונתן זקס זצ"ל, 2025
- © כל הזכויות בעברית שמורות להוצאת קורן ירושלים בע"מ, 2025

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

ספרד, מהדורה אישית, כריכה קשה, מסת"ב: 0-83-7844-965-978.

Printed in PRC

יבוצס1

מחזור קורן
מהדורת לובל

מוקדשת להמונים המתפללים ממחזור זה.
יהי רצון שתפילותיכם חיש יעלו וייענו לרצון
ויהיו מקור ברכה לכל אחד מכם
למשפחותיכם ולכלל ישראל

יהודית ודוד לובל ומשפחתם
ניו יורק

תוכן

246 חזרת הש"ץ לשחרית
292 אבינו מלכנו
295 שיר של יום
300 סדר קריאת התורה
319 סדר הזכרת נשמות

מוסף

332 עמידה
345 חזרת הש"ץ למוסף
381 סדר העבודה

מנחה

443 סדר קריאת התורה
458 עמידה
471 חזרת הש"ץ למנחה

נעילה

505 אשרי
510 עמידה
523 חזרת הש"ץ לנעילה
553 סיום התפילה

ערבית למוצאי יום הכיפורים

561 קריאת שמע וברכותיה
567 עמידה
578 קידוש לבנה
583 סדר הבדלה

587 סדר ברית מילה

591 פיוטים וסליחות – הוספות

705 סדר העבודה 'אמיץ כח'

ט מבוא למהדורה הראשונה
יא מבוא למהדורה החדשה
יג מבוא לתפילת יום הכיפורים

ערב יום הכיפורים

3 סדר כפרות
5 התרת נדרים
8 עירובין
9 מנחה לערב יום הכיפורים
29 הדלקת נרות
31 עטיפת טלית

ליל יום הכיפורים

37 תפילה זכה
46 כל נדרי
51 קבלת שבת
55 ערבית ליום הכיפורים
64 עמידה
81 סליחות
128 שיר הייחוד
149 שיר הכבוד

שחרית

155 השכמת הבוקר
161 הכנה לתפילה
164 ברכות השחר
185 תפילות השחר
199 פסוקי דזמרה
214 המלך
218 ברכו
228 קריאת שמע
234 עמידה

מבוא למהדורה הראשונה

במהדורה זאת של המחזור לימים הנוראים השתדלנו לחדש כמה דברים שהמתפלל צריך להם מאוד:

נוסח תפילות הקבע הוא כנוסח התפילות בסידור התפילה "דע לפני מי אתה עומד" שבהוצאתנו. נוסח זה סודר מתוך יחס מיוחד לתפילה ולתכניה בעזרתו ובהדרכתו של ר' מאיר מדן הי"ו. ידיעותיו המרובות בענייני תפילה ולשונוותיה עשו את הנוסח למושלם, עד כמה שהיד מגעת.

הפיוטים ופירושם במחזור זה סודרו מחדש בהתאם למחזור המדעי שיצא לאור בהוצאתנו עבור מכון ליאו בק בניו-יורק בעריכת ד' גולדשמידט ז"ל. נוסח זה נקבע, כידוע, לאחר בדיקה בעשרות כתבי יד ודפוסים עתיקים. ד' גולדשמידט ז"ל פירש פירוש ממצה את כל פיוטי הימים הנוראים במהדורתו הנ"ל ואנו הבאנו פירוש זה לפיוטים שבמהדורתנו.

ניקוד הפיוטים עבר הגהה נוספת בידי ש' בהט. אברהם פרנקל בדק את הפירוש כדי להתאימו למהדורה זאת. בעריכת המחזור לפי הנהוג היום בקהילות ישראל השתתף יונה פרנקל. תודתנו נתונה להם על עבודתם הרבה.

המחזור סודר באות קוֹרֵן, הידועה במקוריותה, אשר בה נדפס התנ"ך והסידור במהדורת קוֹרֵן.

עניין מיוחד הראוי להדגשה הוא דרך הדפסתם של הפיוטים:

יש פיוטים, אשר יש בהם שני חלקים בכל בית. פיוטים כאלה מתאימים להיאמר על ידי החזן והציבור בחילופין – החזן פותח בטור הראשון והקהל עונה בטור השני, כגון: החזן פותח "אתה הוא אלהינו" והקהל עונה את סוף המשפט "בשמים ובארץ", וכן צריך להיות בכל שאר בתי הפיוט.

בגלל ענייני ניגון וסיבות אחרות נשתבשה צורת אמירה זאת ונהגו היום, כמעט בכל בתי הכנסת, שהקהל אומר את סופו של הבית עם תחילתו של הבית הבא (כגון "בשמים ובארץ גיבור ונערץ"), דבר שמנוגד להיגיון, כי כך מצרפים את הטעון הפרדה ומפרידים את הטעון צירוף (וכן קרה, לדאבונו, גם בפיוטים אחרים כגון, "לאל עורך דין" או "האוחז ביד מדת משפט"). כדי לתקן

פגמים אלה ערכנו את הפיוטים כשסדר הדפסתם יבהיר כיצד על הציבור והחזן לאומרם.

פיוטים רבים אינם נאמרים היום בשלמותם. יש פיוטים שפגעה בהם הצנזורה הנוצרית (או שפחד מפני מלשינים גרם לקהילות להשמיט קטעים המדברים על הגויים) ויש פיוטים שקוצרו מטעמים אחרים. במהדורה זאת הבאנו פיוטים אלה בשלמותם (על פי מהדורות גולדשמידט, כאמור לעיל). כדי לא לבלבל את המתפלל, הדפסנו על רקע אפור את הקטעים שנהגו להשמיטם, וכך יוכל המתפלל לדלג ולמצוא בקלות את הנאמר על פי המנהג המקובל בבתי הכנסת בימינו.

אליהו קורן
ירושלים, ה'תשכ"ב

מבוא

בפתיחת תפילת יום הכיפורים אנו מתעוררים למסע של חשבון נפש, וידוי וחרטה, ולבסוף, כך אנו מקווים, לחידוש מחויבותנו לברית עם הקב"ה. מסע שראשיתו ברגע שבו חלל האוויר מתמלא בנעימה המצמררת של תפילת "כל נדרי" ושסופו בתקיעת השופר שלאחר תפילת נעילה. מילות התפילה העתיקות והפיוטים מלאי הרגש מהווים עבורנו מפת דרכים אל התשובה, דרך חזרה הביתה. חזרה הביתה אל מי שהעניק לנו את היום המיוחד הזה שבו הדרך פתוחה ונהירה לשוב אליו. את מחזור קורן ליום הכיפורים יצרנו בסייעתא דשמיא בתקווה שנוכה לסייע למתפללים ולהנחותם בדרך לשוב אל ה'.

לא היינו יכולים להגיע למימוש החזון ללא מנהיגותו של הרב לורד יונתן זקס זצ"ל וללא עוצמתו האינטלקטואלית. ההקדמה והביאור המופלאים שכתב עבור המחזור, הם לנו מדריך יקר ערך לתפילות יום הכיפורים. עבודתו אינה רק מבארת את נוסח התפילה ומנהירה את דברי חז"ל, אלא שזורת באופן ייחודי רעיונות יהודיים עמוקים מתוך חיבור אל מציאות החיים המודרנית. זכינו בחסדי ה' לעבוד עם הרב זקס וליצור מחזור שמשקף כראוי, לטעמנו, את מורכבותן ואת עומקן של תפילות ישראל.

חסרוננו של הרב זקס מורגש בצורה עמוקה מאוד. אנו מתגעגעים אליו ואל מנהיגותו. אנו מאמינים ומקווים שהעיצוב, הטיפוגרפיה והאוריינות, שהן סימן ההיכר של הוצאת קורן ירושלים במשך יותר משישים שנה, מכבדים ומעצימים את דברי הרב כפי שראוי לו.

כמו במחזור לראש השנה, יצירה בסדר גודל שכוה לא הייתה מתאפשרת ללא שותפותם של יהודית ודוד לובל ומשפחתם. השילוב בין תשוקתם לעבודת ה' לבין אהבתם לספרים הביא אותם לתמוך ביצירת מחזור זה. אנו מודים לכם בשם הוצאת קורן, בשם צוות בית המדרש, בשם העורכים והמעצבים ובשם המתפללים. לעולם נהיה אסירי תודה על תמיכתכם העצומה.

אנו מודים לעמיתינו בהוצאת קורן, ובהם הרב ראובן ציגלר, הרב אבישי מגנצא, קרן מלץ, אסתר באר, אליהו משגב, שמואל לעסרי, אפרת גרוס והרב ינון חן.

מהדורה חדשה זו של מחזור קורן ממשיכה את המסורת בהנגשת התפילה ובהעצמת חווייתם של המתפללים. אחד המאפיינים הייחודיים של המחזור הוא החלוקה של טקסט התפילה לשורות במקום עיצובו כפיסקה במקשה אחת – וזאת, כדי שהמתפלל ישהה באופן טבעי במקומות הראויים.

אנו מרימים עינינו לשמים ומתפללים שמחזור זה, כמו שאר ספרינו, ימשיך וירחיב את חזונו של מייסד הוצאת קורן, מר אליהו קורן, אל עבר דור חדש, ויקדם את עבודת ה' של כל יהודי ויהודייה באשר הם.

מאיר מילר, מו"ל
ירושלים, ה'תשפ"ו

מבוא לתפילת יום הכיפורים
המצא לנו מחילה

הרב לורד יהונתן זקס זצ"ל

מבוא

יום כיפור הוא קודש הקודשים של הזמן היהודי. המועד שצוין במקדש בטקס אדיר, שהוצל לאחר החורבן כמעט באורח פלא, שנשמר מאז ועד היום ביראה שאין דומה לה, הוא התשובה היהודית לאחת השאלות הקשות ביותר שבני אדם שואלים את עצמם: איך אפשר לחיות את חיי המוסר בלי תחושה מציפה של אשמה, נחיתות וכישלון?

המרחק בין מי שאנחנו לבין מי שראוי שנהיה הוא, אצל רוב רובנו, עצום. אנחנו כושלים. אנחנו נופלים. אנחנו נכנעים ליצר. אנחנו נגררים להרגלים רעים. בשעת כעס אנחנו אומרים ועושים דברים שאחר כך אנו מצטערים עליהם מעומק ליבנו. אנחנו משיבים ריקם אנשים שהאמינו בנו. אנחנו בוגדים באלה שבטחו בנו. אנחנו מאבדים חברים. לפעמים העמוקות שבמערכות היחסים שלנו עלולות להתמוטט. אנחנו חווים תסכול, בושה, השפלה, חרטה. אנחנו מאכזבים אחרים. אנחנו מאכזבים את עצמנו. אין אלה מקרים נדירים. הם קורים לכולנו, גם לגדולי הגדולים. אחת מתכונותיהם המיוחדות של סיפורי המקרא, הנותנות להם את כוחם המיוחד, היא שאין בהם אידיאליזציה של הדמויות. גיבוריהם אנושיים. גם להם יש רגעים של חשדנות עצמית. גם הם חוטאים.

היהדות מציבה רף גבוה. היא מצפה מאיתנו לגדולות, בדברים ובמעשים. כה תובעניות הן מצוות התורה, שאי אפשר שלא נמצא את עצמנו מתחת לרף חלק מהזמן, אולי רובו. ה' מבקש מאיתנו שבמובנים מסוימים נהיה כמוהו: "קדושים תהיו פי קדוש אָנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא יט, ב). והרי אנחנו בני אדם – אנושיים, אנושיים מדי – ואיך נוכל להיענות לאתגר כזה? איך לא נאכזב את ה' כלום לא מוטב שנשלים עם מה שאנחנו, ולא נשאף להיות מה שאיננו, לדמות לאלוהים? לא. זהו מרשם המתאים ללבבות חלושים ולנפשות קטנות, והיהדות לא הסתפקה בו אף פעם. מוטב לשאוף לגדולות ולהיכשל מלא לשאוף כלל.

הפתרון שמציעה היהדות למתח הזה רדיקלי כל כך, שהוא החליף את האופק המוסרי של האנושות כולה. הוא אומר שאלוהי האהבה והסליחה ברא אותנו באהבה

ובסליחה, ומתוך תקווה שגם אנו נאהב אחרים ונסלח להם. אלוהים איננו מבקש מאיתנו שלא ניכשל. בקשתו היא שנכיר בכישלונותינו, שנתקן מה שקלקלנו, ונצמח מתוך מה שלמדנו מטעויותינו. חיי האדם בראייה זו אינם טרגיים ואינם שקועים בחטא. אבל הם תובעניים. תובעניים מאוד. על כן, בגלענים צריך להימצא מוסד המסוגל להתמיר את האשמה לצמיחה מוסרית, ואת הניכור כלפי אלוהים או כלפי הזולת – להתפייסות. מוסד זה הוא יום כיפור, יום שבו, מתוך יושר פנימי מוחלט, אנו צמים ומתענים, מודים בכישלונותינו וטובלים, באופן מיסטי ומטפורי, במים המטהרים של אהבת האל הסולחת.

בפרק הזה אני רוצה לספר את סיפורם של יום הכיפורים והרעיונות הגלומים בו, שכן זהו אחד הסיפורים המרתקים ביותר בתולדות המוסר והרוחניות. בישראל הקדומה נחוג יום זה בטקס פומבי גדול ממדים במקדש בירושלים.¹ האיש הקדוש ביותר בישראל, הכהן הגדול, נכנס למרחב המקודש ביותר, קודש הקודשים, הודה בחטאי האומה מתוך שימוש בקדוש שבשמות האל, ונידא שנתכפרו עוונותיהם של ישראל. זה היה רגע של דרמה עזה בחייו של העם אשר האמין, אף כי לפעמים יותר ולפעמים פחות, שגורלו תלוי ביחסיו עם אלוהים; ואשר ידע כי אין אדם, קל וחומר עם, שאינו חוטא; ואשר ההיסטוריה שלו לימדה אותו שעונשו של חטא עלול להיות אסון.

המוני אנשים גדשו את המקדש בירושלים בתקווה שמראה הכהן הגדול במלאכתו יבליח לעיניהם ולו לרגע. בידינו עדות ראייה של קונסול רומי, מרקוס, ששירת בירושלים בימי בית שני. כך תיאר את התהלכה שעשתה דרכה אל הר הבית:

וכן ראיתי בעיני, ראשונה הולכין לפניו כל שהוא מזרע מלכי ישראל... ואחריהם כל אותם שהם ממלכי בית דוד וכולם כסדר נכון זה אחר זה. וכוהן לפניהם אומר תנו כבוד לבית דוד. ואחריהם היה בית הלוי, והכוהן אומר תנו כבוד לבית לוי. שלושים אלף וששת אלפים היו, וכל סגניהם היו לובשים באותה שעה בגדי משי תכלת, והכהנים משי לבן, וארבעה ועשרים אלף היו, ואחריהם המשרתים, ואחריהם המנגנים, ואחריהם תוקעי חצוצרות, ואחריהם השוערים... ואחריהם הכהן הגדול... ובראש כל חוצות היו ראשי ישיבות עומדים ואומרים איש כהן גדול בואך לשלום, התפלל ליוצרנו שיחיינו לעסוק בתורתו.²

1. ראו משנה, יומא א-י.

2. מתוך חיבורו של שלמה אבן וירגה **שבט יהודה**, מצוטט אצל ש"י עגנון, **ימים נוראים**, תל אביב: שוקן, תשי"ב, עמ' שט"ז-שנ.

זה היה מחזה מרהיב. יום הכיפורים היה המפגש הקרוב ביותר בין אדם לאלוהים בנקודת ההתכנסות של קדושת הזמן וקדושת המקום. עבודת היום במקדש הייתה ארוכה ורבת שלבים. הכוהן הגדול התאמן לקראתו שבועה ימים קודם החג. חמש פעמים לאורך היום טבל במקווה והחליף את בגדיו: בגדי זהב לעבודה הנעשית בפומבי, בגדי לבן פשוטים לכניסותיו ביחידות לקודש הקודשים. שלוש פעמים היה מתוודה, תחילה על חטאיו וחטאי בני משפחתו, ואז על חטאי הכוהנים, ולבסוף על חטאי העם כולו. בכל פעם שיצא מפיו השם המפורש של אלוהים היה קהל הצופים כורע ונופל על פניו.

הווידוי היה כרוך בטקס מזור וייחודי. שני שעירי עיזים, זהים בגודלם, בגובהם ובמראם, הובאו לפני הכוהן הגדול, ואיתם תיבת קלפי ובה שתי אבני גורל, על אחת כתוב "לה" ועל השנייה "לעזאול". על השעיר שעלה בגורל לעזאול הוא סמך את ידיו והתוודה על חטאי העם, ואז היה לוקח אותו איש מיוחד שנבחר למשימה אל מדבר יהודה, ושם היה דוחף אותו ממצוק תלול אל מותו. אם הווידוי עשה את שלו וחטאי העם נמחלו, אומרת המסורת שבידינו, לשון הזהירות האדומה שחצייה נקשר לשעיר וחצייה לסלע הייתה מלבינה.

אחרי חורבן בית שני לא נראו עוד המראות הללו. מעתה לא היו לא כוהן גדול, לא קורבנות ולא אש קודש, לא לוויים השרים מזמורי תהילה, ולא המונים הגודשים את סמטאות ירושלים ואת הר הבית. ומעל לכול, לא היה פולחן יום כיפור שהעם יכול למצוא בו מחילה.

התמורה שהתחוללה אז צריכה להימנות עם הגדולות שבתגובות היצירתיות לטרגדיה לאורך ההיסטוריה. המסורת נותנת בידי רבי עקיבא את תפקיד מצילה של התקווה. המשנה במסכת יומא אומרת לנו למעשה כי רבי עקיבא מצא אפשרות חדשה של כיפורים באין מקדש וכוהן גדול. הקב"ה עצמו מטהר את עמו, בלי צורך במתווכים.³ גם יהודים פשוטים מסוגלים להתראות פנים אל פנים עם השכינה, כביכול. הם אינם זקוקים למי שיתנצל בשמם. הדרמה שהתחוללה עד כה במקדש תתחולל מעתה בלב האדם. יום כיפור ניצל. לא יהיה מופרו לומר שאמונת ישראל ניצלה.

כל בית כנסת היה למקדש מעט. כל תפילה הייתה לקורבן. כל יהודי היה לכוהן גדול, המקריב לאלוהים לא בעל חיים אלא את רסיסיו האסופים של לב שבור. שהרי אם ה' הוא האלוהים בכל מקום, אפשר לפגוש אותו בכל אתר ואתר. ואם

3. משנה, יומא ח, ט.

יש מקומות שנדמה כי הוא עזבם, הינה הזמן יכול לשמש תחליף למקום. "דָרְשׁוּ ה' בְּהִמְצָאוֹ, קְרָאֵהוּ בְּהִיּוֹתוֹ קְרוֹב" (ישעיהו נה, ו) – על פי חז"ל, הכוונה לעשרת ימי תשובה שמראש השנה עד יום כיפור שבהם ה' נמצא וקרוב אלינו.⁴ הימים הקדושים החליפו את המקומות הקדושים. יום כיפור היה לירושלים שבזמן, לעיר הקודש של הנפש היהודית.

מאז ואילך שמר יום הכיפורים על אחיזתו בלב התודעה היהודית. בימי הביניים, רבים מהיהודים שהתנצרו או התאסלמו בלחץ הרדיפות ובאימת הגירושים הוסיפו לשמור את יהדותם בחשאי. כאלה היו למשל האנוסים בספרד. יש מן החוקרים הטוענים כי הללו הקפידו לקיים את תפילות ליל יום כיפור וכך לאשרר את זהותם היהודית.

מקרה קרוב יותר לזמננו, שסמליותו רבה, הוא סיפורו של הפילוסוף פרנץ רוזנצווייג (1886–1929). הוא גדל במשפחה יהודית גרמנית מתבוללת, ובצעירותו שכנע אותו חבר להתנצר. אולם חשוב היה לאינטלקטואל הצעיר להיכנס תחת כנפי הנצרות כיהודי, והוא החליט שמעשהו היהודי האחרון יהיה ללכת לבית הכנסת. הוא נסע לברלין, לבלות את יום הכיפורים תרע"ד בבית כנסת אורתודוקסי קטן. החוויה שינתה את חייו. כעבור ימים אחדים כתב כי "עזיבת היהדות כבר אינה נראית לי נחוצה... וגם לא אפשרית". הוא היה לבעל תשובה – מגדולי בעלי התשובה של השנים ההן. מלחמת העולם הראשונה פרצה, ובחפירות החזית הוא כתב על גלויות את יצירת המופת התיאולוגית **כוכב הגאולה**, מן היצירות החשובות במאה העשרים כולה. הוא התיידד עם מרטין בובר והקים בפרנקפורט את ה"יודישע לעהרהאוז", הבית ללימודים יהודיים.⁵ יום כיפור הוא היום הנוגע אל הלב היהודי – אפילו זה שמכל בחינה אחרת נטש את יהדותו: אל ליבו של הכמעט־מומר בן המאה העשרים, ממש כמו אל ליבם של המומרים־האנוסים בני המאה החמש־עשרה. זהו יומה של השיבה הביתה – כמובנה היסודי של המילה "תשובה".

כזה הוא גם לנו. את מקומו הייחודי של יום כיפור במפת הלב היהודי הקנתה לו היותו האישי מכל המועדים. פסח, שבועות וסוכות הם חגי הזיכרון היהודי ההיסטורי. הם מזכירים לנו מהו להיות בניס ובנות לעם ישראל, שותפים לעברו, להווה שלו ולתקוותיו לעתיד. ראש השנה, יום הולדתו של העולם, מזכיר לנו מהו להיות אדם.

4. יבמות קה"ע"א.

5. Nahum N. Glatzer, *Franz Rosenzweig: His Life and Thought*, New York: Schocken, 1961.

בעולמו של אלוהים. ואילו יום כיפור עניינו מהו להיות אני, האדם הייחודי שהינני. הוא גורם לנו לשאול: מה עשיתי במתנתו הגדולה ביותר של אלוהים, החיים? במי פגעתי, למי הכאבתי? איך התנהגתי? למען מה חייתי ואיך זיכרו אותי? אכן, אנו שואלים את השאלות הללו בחברתם של אחרים. דתנו היא דת קהילתית. אנחנו מתפללים ביחד, מתוודים ביחד ומבקשים ביחד את רחמינו של בוראנו. ובכל זאת, יום הכיפורים הוא יום אישי מאוד של התבוננות עצמית והקשבה למצפון.

חמש פעמים אומרת התורה כי ביום הזה עלינו לענות את נפשותינו (ויקרא טו, כט; לא, כג; כו, לב; במדבר כט, י). חמישה עינויים הוגדרו בו: אסורים בו אכילה ושתייה, רחצה, סיכה, תשמיש המיטה, ונעילת הסנדל. בקהילות רבות נוהגים הגברים ללבוש קיטל, חלוק לבן שיש אומרים כי הוא מזכיר את בגד הלבן שהכוהן הגדול נכנס בו לקודש הקודשים.⁶ אחרים מסבירים שהוא דומה לתכריכים.⁷ כך או כך, הוא מזכיר לנו אמתות שעלינו להתמודד איתן לבדנו. התורה מצווה כי הכוהן הגדול יהיה לבדו בכניסתו אל הקודש: "וְכָל אָדָם לֹא יִהְיֶה בְּאֹהֶל מוֹעֵד בְּבֹאוֹ לְכַפֵּר בְּקֹדֶשׁ עֵד צִאתוֹ" (ויקרא טו, יז). כמוהו גם אנו עומדים ביום הזה לפני האלוהים לבדנו. אנו מזומנים לעימות עם המוסריות שלנו – לבדנו. כלפי חוץ אנו נמצאים בחברת אחרים, אך בלב פנימה אנו שוקעים במחשבה על חיינו הפרטיים, היחידים והמיוחדים. אלמלא נמצאנו בין אנשים אחרים שעושים זאת, אולי היה המשא הזה רב מוחנו.

בגרון ניחר ובלב מתחרט אני עומד ביום הכיפורים בין שני עֲצָמַיִם – כשם שהכוהן הגדול עמד אי או בין שני השעירים שסימלו את טבעו הכפול של האדם. ישנו העצמי שאני רואה בראי בשעות של תוגה וספק. אני יודע כמה קצרים החיים וכמה מעט השגתי בהם. אני זוכר, בבושה אשר הזמן החולף אינו מקהה את עוקצה כמלוא הנימה, את האנשים שהעלבותי, שפצעתי, שאכזבתי, את ההבטחות שלא קיימתי; את המילים הרעות שאמרתי ואת המילים המרפאות שהשארתי בלתי אמורות. אני יודע כמה זניח אני בחשבון הגדול של הדברים, אחד מקרב מיליארדים שיחיו, ימותו וסופם שיתפוגגו מזיכרונם של החיים. אני ציץ נובל, ענן כלה, אבק פורח: "כִּי עֶפֶר אֶתָּה וְאֶל עֶפֶר תָּשׁוּב" (בראשית ג, יט).

אך ישנו גם עצמי שני, זה הניבט בי כהשתקפות של אהבת ה' אליי. לא תמיד קל להרגיש אהבה זו, אבל היא ישנה, אוחות בנו בעדנה, אומרת לנו שכל חטא

6. **מטה אפרים**, תרי, יא.

7. **רמ"א**, אורח חיים תרי, ג.

שחטאנו נסלח לנו אם אנו עושים תשובה, שכל מעשה חסד שעשינו לא יישכח לעולם, שאנחנו כאן מפני שאלוהים רוצה שנהיה כאן ומפני שישנה עבודה שהוא רוצה שנעשה. הוא אוהב אותנו כמו שהורה אוהב את ילדו, ומאמין בנו אמונה ששום כישלון שלנו לא יערערה. כדבריו בפי הנביא ישעיהו, "כִּי הֶהְרִים יְמוּשׁוּ וְהַגְבָּעוֹת תִּמְוִטֶנָּה וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמּוּט" (נד, י). אלוהים, אשר "מוֹנֶה מִסֶּפֶר לְפִוְכָבִים, לְכֹלֶם שִׁמּוֹת יִקְרָא" (תהלים קמו, ד), מכיר כל אחד מאיתנו בשמו, ומתוקף היכרות זו מאציל עלינו הוד בל יימחה ואהבה בלתי מותנית. התשובה היא חזרה אל העצמי הזה, אל הצד המואר שלנו.

ההיסטוריה של יום כיפור מנגדת ניגוד חריף לזו של ראש השנה. התורה מקמצת במילים על "יום זיכרון תרועה" הקרוי בפינו ראש השנה – אך ליום הכיפורים היא מקדישה פרק שלם ומפורט, ויקרא טז. לכאורה, הכול כבר אמור שם. בעמודים הבאים אנסה להראות שאין הדבר כן. ההיסטוריה הרעיונית של יום כיפור עדיין אינה מובנת די צורכה. בהתחקותנו אחריה נפגוש מחלוקת בין שניים מגדולי חכמינו בימי הביניים, נעין בהבדל בין תפיסות המוסר של הכוהנים ושל הנביאים, נראה כיצד הצליחו חז"ל לאחד שני מוסדות שהיו נבדלים זה מזה לאורך כל תקופת המקרא, ועוד הרבה. אבל לפני כל זה נדבר על אחד החידושים הגדולים ביותר של היהדות – הלוא הוא עצם רעיון הסליחה.

היסטוריה קצרה של הסליחה

יש רגעים היסטוריים נדירים, שהעולם משתנה בהם ואפשרות חדשה נולדת. זה קרה כשהאחים רייט הצליחו לראשונה ליצור כלי טיס ב־1903; או ב־1969, כשניל ארמסטרונג היה לאדם הראשון שצעד על הירח; או כאשר, לפני חמשת אלפים שנה, מישהו גילה שסימנים הנחרצים על חמר במקל יכולים, משהתיבש החמר, להיעשות לסימנים קבועים, וכך נולדו הכתב והציוויליזציה.

הולדת הסליחה הייתה רגע כגון זה. זהו אחד הרעיונות הרדיקליים ביותר שעלו אי פעם במחשבת המוסר האנושית. הסליחה היא מעשה שאיננו תגובה. היא שוברת את מחזור הגירוי והתגובה, הפגיעה והנקם, שהביא תרבויות שלמות לידי חורבן ועודנו מאיים על עתיד העולם. היא משחררת את היחיד מנטל עברו, ואת האנושות מהחד־כיוונית של ההיסטוריה. היא אומרת לנו שאויבים יכולים להיות לידדים.

הסליחה, כותב דייויד קונסטן במחקרו הפילוסופי החשוב **לפני הסליחה**, לא התקיימה לפני היהדות.⁸ לכאורה זוהי טענה משונה. הרי ברור שבכל תרבות קיים צורך למנוע מהכעס והנקם, הגרמים מפגיעה של אדם בחברו, לחולל חורבן. זה נכון, ובכל זאת לא כל חברה מפתחת את רעיון הסליחה. היוונים הקדומים, למשל, לא הכירו מושג כזה. היה להם במקומו דבר שרק בטעות מבינים אותו רבים בימינו כסליחה: **ריצוי הכעס**.

כשאדם פוגע בוולתו, הנפגע כועס ושואף נקם. מצב זה מסוכן כמובן לתוקפן, והוא ינסה להרגיע את הקורבן ולהמשיך הלאה. אולי ינסה לתרץ: זה לא היה אני, זה היה מישהו אחר. או, זה היה אני אבל לא הייתה ברידה. או, זה היה אני אבל זה רק דבר קטן, ובעבר השפעתי עליך טובות, ועל כן, במאזן כולל, ראוי שתניח לזה.

לחלופין, או בשילוב האסטרטגיות הקודמות, התוקף עשוי להתחנן, להתחטא ולבצע טקס זה או אחר של השפלה עצמית והכנעה. זוהי דרך לומר לקורבן, "אני לא באמת מאיים עליך". המילה היוונית סוֹנְגְנוֹמָה, המתורגמת לעיתים כ"סליחה", הוראתה האמיתית לדברי קונסטן היא "זיכוי" או "מחילה". אינני סולח לך על מה שעשית – אבל אני מבין למה עשית זאת: נלכדת בנסיבות שמעבר לשליטתך; או, לחלופין, אינני צריך לנקום בך מפני שהתייחסת אליי ביראה ההולמת ובכך הוכחת שאתה מכבד אותי. הכבוד שלי הושב. התוצאה של תירוצים או השפלה עצמית היא, כלשון מגילת אסתר, "וַיָּחַמַת הַמֶּלֶךְ שָׂכָכָה" (ו, י). הריצוי הוא דרך להפגת כעס, אבל הוא אינו תשובה ואין הוא מוביל לסליחה.

בתורה יש לכך דוגמה קלסית. יעקב חרד מהמפגש עם עשו אחיו (בראשית לב-לג). לפני עשירים ושתיים שנה ברח מפניו אל הגלות, אחרי שלקח את ברכתיו ושמע אותו נשבע להורגו כשאביהם ימות. עכשיו הם עומדים להיפגש. יעקב שומע שעשו יגיע בראש ארבע מאות לוחמים. תגובתו היא מקרה פרדיגמטי של ריצוי. הוא שולח לעשו מתנות בידי שליחים. כשעשו מגיע הוא משפיל את עצמו בפניו: משתחוה ארצה שבע פעמים. שוב ושוב הוא קורא לעשו "אדוני" ולעצמו "עבדך". עשו מוחנף. האחים מתחבקים, בוכים והולכים איש איש לדרך. הכעס דוכא. אבל ביניהם שורר פיוס, לא סליחה. הסליחה נעדרת מהסיפור הזה.

8. David Konstan, *Before Forgiveness: The Origins of a Moral Idea*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

סדר כפרות

בערב יום הכיפורים רבים נוהגים לקיים סדר כפרות (תשובות הגאונים).

יש הלוקחים תרגול לזכר ותרנגולת לנקבה,

ויש הנוהגים לקיים את סדר הכפרות במעות ולתתם לצדקה (יחיי אדם' קמד, ד).

אומרים (מהרי"ל):

בְּנֵי אָדָם יִשְׁבִּי חֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת, אֲסִירֵי עֲנִי וּבְדִיל:

וְיֵצִיִּאם מִחֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת, וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יִנְתֵּק:

אוֹלִים מִדֶּרֶךְ פֶּשַׁע, וּמַעֲנוֹתֵיהֶם יִתְעַנו:

כָּל-אֹכֵל תִּתְעַב נַפְשָׁם, וַיִּגְעוּ עַד-שְׁעֵרֵי מוֹת:

וַיִּזְעֲקוּ אֶל-יְהוָה בְּצַר לָהֶם, מִמַּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעַם:

יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וַיִּדְפָּאֵם, וַיַּמְלֵט מִשְׁחִיתוֹתָם:

יִודוּ לַיהוָה חֲסֵדוֹ, וַנִּפְלְאוּתוֹ לִבְנֵי אָדָם:

אִם-יֵשׁ עָלָיו מִלֶּאךָ מְלִיץ אֶחָד מִנִּי-אֱלֹהִים, לְהַגִּיד לְאָדָם יִשְׂרָאֵל:

וַיַּחַנְנוּ, וַיֹּאמְרוּ פִּדְעָהּ מִדֶּדֶת שַׁחַת, מִצָּאֵת כָּפָר:

תהלים קז

איוב לג

כפרות

במקורו, קיימו את מנהג ה"כפרות" בתרגול לגברים ובתרנגולת לנשים. היו מסובבים את העוף סביב הראש שלוש פעמים ואומרים "זה חליפתי, זה תמורתך, זה כפרתי..." לאחר מכן היו שוחטים את העוף, ונותנים לעני אותו או את שוויי בכסף. התרגול נבחר למנהג זה דווקא מפני שלא היו מקריבים תרגולים במקדש – וזאת כדי שיהיה ברור שאין מדובר בהקרבת קורבן.

מנהג הכפרות אינו נזכר בתלמוד. אזכרו הראשון הוא מתקופת הגאונים. התנגדו לו פוסקים גדולים, ביניהם הרשב"א (רבי שלמה בן אדרת), הרמב"ן ור' יוסף קארו. הם סברו שזה חיקוי של מנהג לא יהודי וביטוי לאמונה תפלה שאין לה יסוד ביהדות. גדולי ישראל אחרים, ביניהם האר"י, השל"ה (רבי ישעיהו הורוביץ, בעל 'שני לוחות הברית') והרמ"א (רבי משה איסרליש), הגנו על המנהג.

כוחן הפסיכולוגי של הכפרות דמה לזה של השעיר לעזאזל במקדש, שעליו כתב הרמב"ם: "כל המעשים האלה הם משלים שמטרתם להשגת צורה בנפש כדי שתושג היפעלות לתשובה, כלומר שהתנערנו מכל מעשינו הקודמים והשלכנום אחר גוונו והרחקנו אותם ככל האפשר" (מורה נבוכים ג, מז).¹

1. בתרגומו של הלל גרשוני. קדומים: מפעל משנה תורה, תשפ"א, כרך ג, עמ' 329.

מסובב את התרנגול סביב ראשו ואומר:

זֶה חֲלִיפָתִי, זֶה תְּמוּרָתִי, זֶה כִּפָּרְתִּי.
זֶה הַתְּרַנְגּוֹל יֵלֵךְ לְמִיתָה
וְאֲנִי אֵלֶיךָ וְאַכְנֶס לְחַיִּים טוֹבִים אֶרְפֶּם וּלְשָׁלוֹם.

מסובבת את התרנגולת סביב ראשה ואומרת:

זֹאת חֲלִיפָתִי, זֹאת תְּמוּרָתִי, זֹאת כִּפָּרְתִּי.
זֹאת הַתְּרַנְגֶּלֶת תֵּלֵךְ לְמִיתָה
וְאֲנִי אֵלֶיךָ וְאַכְנֶס לְחַיִּים טוֹבִים אֶרְפֶּם וּלְשָׁלוֹם.

הנוהגים לקיים את סדר הכפרות במעוות ולתתם לצדקה,
מסובבים את הכסף סביב הראש ואומרים:

אֵלֹהֵי חֲלִיפָתִי, אֵלֹהֵי תְּמוּרָתִי, אֵלֹהֵי כִּפָּרְתִּי.
אֵלֹהֵי הַמַּעוֹת יֵלְכוּ לְצַדָּקָה
וְאֲנִי אֵלֶיךָ וְאַכְנֶס לְחַיִּים טוֹבִים אֶרְפֶּם וּלְשָׁלוֹם.

בימינו, רוב האנשים מקיימים את מנהג הכפרות בכסף, לא בתרנגול, והם נותנים אותו לצדקה – שהרי "צדקה תציל ממוות". הרמב"ם כתב בהלכות תשובה (ג, ד) שהמנהג הוא לתת בתקופה זו של השנה צדקה רבה מן הרגיל.

חמשת העינויים

חמש פעמים מצווה התורה "וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם" (או נוסח דומה) ביום הכיפורים (ויקרא טז, כט ו'לא; כג, כז ו'לב; במדבר כט, ז). חז"ל למדו מכך שיש להתענות בחמישה סוגי עינוי, ולהימנע מן הדברים האלה: (1) אכילה ושתייה, (2) רחצה, (3) סיכה, (4) נעילת הסנדל (וכל נעל עור אחרת), (5) תשמיש המיטה (משנה, יומא ח, א).

יש אומרים שהאיסור על נעילת הסנדל קשור בכך שביום הזה העולם כולו קדוש, ואנו עומדים על קרקע קדושה. על כן, מצבנו דומה לזה של משה ליד הסנה הבווער, כשה' אמר לו "שֶׁל נֶעְלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ, כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמָּת קֹדֶשׁ הוּא" (שמות ג, ה).

בקשת סליחה ומחילה

ערב יום כיפור הוא הזמן לתיקון קשרים שנתקלקלו. עיצומו של יום כיפור מכפר רק על עבירות שבין אדם למקום. לעומת זאת, עבירות שבין אדם לחברו מתכפרות רק אם הנפגע סלח לפוגע (על פי המשנה, יומא ח, ט). לפיכך, עלינו לעשות כל מאמץ להתנצל בפני מי

קהל ואחריו שליח הציבור:

יְקָדוֹשׁ, יְקָדוֹשׁ, יְקָדוֹשׁ, יְהוּה צְבָאוֹת
מְלֵא כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ:

יש האומרים כאן פיוטי קדושה בעמ' 681.

כְּבוֹדוֹ מְלֵא עוֹלָם, מְשַׁרְתִּי שׂוֹאֲלִים זֶה לָזֶה
אֵיִה מְקוֹם כְּבוֹדוֹ לְהַעֲרִיצוֹ
לְעַמְּתָם מְשַׁבְּחִים וְאוֹמְרִים

קהל ואחריו שליח הציבור:

יְבָרוּךְ כְּבוֹד־יְהוּה מִמְּקוֹמוֹ:
מִמְּקוֹמוֹ הוּא יִפֵּן בְּרַחֲמָיו לְעַמּוֹ
וַיַּחֲנֵן עִם הַמִּיַּחֲדִים שְׁמוֹ
עָרַב וּבָקֵר בְּכָל יוֹם תָּמִיד
פְּעֻמִּים בְּאַהֲבָה שְׂמֵעַ אוֹמְרִים

יחזקאל ג

קהל ואחריו שליח הציבור:

שְׂמַע יִשְׂרָאֵל, יְהוּה אֱלֹהֵינוּ, יְהוּה אֶחָד:
הוּא אֱלֹהֵינוּ, הוּא אֲבִינוּ, הוּא מִלְכֵנוּ, הוּא מוֹשִׁיעֵנוּ
וְהוּא יוֹשִׁיעֵנוּ וַיְגַאֲלֵנוּ שְׁנִית
וַיִּשְׁמִיעֵנוּ בְּרַחֲמָיו לְעֵינֵי כָּל חַי לְאֹמֶר
הֵן גְּאֻלַּתִּי אֶתְכֶם אַחֲרִית פְּרִאשִׁית
לְהִיזוֹת לָכֶם לְאֱלֹהִים
אֲנִי יְהוּה אֱלֹהֵיכֶם:

דברים ו

במדבר טו

בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ: אף כי ישעיהו ויחזקאל ראו שניהם בעיני רוחם את ה' יושב על כיסא מלכותו בשמיים, הדברים ששמעו מפי המלאכים שונים זה מזה מיסודם. ישעיהו שמע אותם שרים "מלא כל הארץ כבודו", ואילו יחזקאל שמע "בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ". היכן נמצא אם כן כבוד ה', בארץ או במקומו שבשמיים? ההבדל נובע מכך שישעיהו התנבא כאשר עם ישראל ישב בארצו, המקדש עמד על מכונו, הכוהנים שימשו בעבודתם והלוויים שרו את שירם, ואילו יחזקאל התנבא מגלות בבל. ישעיהו ראה את כבוד ה' ממלא את העולם. יחזקאל ראה אותו מוגבל, כביכול, לשמיים: בגלות יש הסתר פנים (על פי יוסף דוב סולוביצ'ק).

קהל ואחריו שליח הציבור:

אֲדִיר אֲדִירָנוּ, יְהוָה אֲדִינָנוּ, מִה־אֲדִיר שְׁמֶךָ בְּכָל־הָאָרֶץ: תהלים ח

וְיִהְיֶה יְהוָה לְמֶלֶךְ עַל־כָּל־הָאָרֶץ זכריה יד

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְהוָה אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶחָד:

שליח הציבור:

וּבְדַבְרֵי קִדְשְׁךָ כְּתוּב לְאִמּוֹ

קהל ואחריו שליח הציבור:

יִמְלֹךְ יְהוָה לְעוֹלָם, אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדוֹר וָדוֹר, הַלְלוּהָ: תהלים קמו

יש האומרים כאן פיוטי קדושה בעמ' 681.

שליח הציבור:

לְדוֹר וָדוֹר נִגִּיד גְּדֻלָּךְ, וּלְנֶצַח נִצָּחִים קִדְשָׁתְךָ נִקְדִּישׁ
וּשְׁבַחְךָ אֱלֹהֵינוּ מִפִּינוּ לֹא יָמוּשׁ לְעוֹלָם וָעֶד
כִּי אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ אַתָּה.

בבתי כנסת המתפללים בנוסח אשכנז, אין אומרים 'לדור ודור'.

לְדוֹר וָדוֹר הַמְּלִיכּוֹ לְאֵל, כִּי הוּא לְבָדוּ מְרוֹם וְקָדוֹשׁ.

חֲמַל עַל מַעֲשֶׂיךָ / וְתִשְׁמַח בְּמַעֲשֶׂיךָ

וַיֹּאמְרוּ לְךָ חוֹסֶיךָ / בְּצַדִּיקְךָ עֲמוּסֶיךָ

תִּקְדֹּשׁ אֲדוֹן עַל כָּל מַעֲשֶׂיךָ

כִּי מִקְדִּישֶׁיךָ בְּקִדְשָׁתְךָ קִדְשָׁתְךָ

נִאָּה לְקָדוֹשׁ פֶּאֶר מִקְדוּשִׁים.

אֲדִיר אֲדִירָנוּ: תוספת לקדושה, הנאמרת רק בחגים ובימים נוראים. היא משקפת את המודעות המוגברת שיש לנו בימים אלה להדר כבודו של ה' לנוכח תפקידו בתולדות ישראל.

לְדוֹר וָדוֹר: הדבר הגדול ביותר שאנו מקבלים מהורינו ונותנים לילדינו הוא המורשת היהודית שלנו. אין מתנות גדולות מאלו: זהות, היסטוריה, ייעוד, כללים שנחיה על פיהם ואידאליים שנשאף אליהם. היהודים והיהדות קיימים היום משום שהיהודים, זה שני שלישים מכל אורכה של ההיסטוריה האנושית, מעמידים בראש מעייניהם את הנחלת אמונתם לדור הבא.

חֲמַל עַל מַעֲשֶׂיךָ: תפילה זו שוזרת חוטי תפילה ממקומות וזמנים שונים. נושאה הוא היחס

וּבִבְנֵי יִתְקַדֵּשׁ שְׁמֶךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ
וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ, וְעַל צִיּוֹן מְשָׁכֵן כְּבוֹדְךָ
וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ, וְעַל מְכוֹנְךָ וְהִכָּלְךָ.

עוֹד יִזְכֹּר לָנוּ אֶהְבֵּת אֵיתָן, אֲדוֹנֵינוּ
וּבִבְנֵי הַנֶּעֱקָד יִשְׁבִּית מַדְיָנֵינוּ
וּבְזִכּוֹת הַתָּם יוֹצִיא הַיּוֹם לְצֶדֶק דִּינֵנוּ
כִּי־קָדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֹנֵינוּ:

בְּאֵין מְלִיץ יִשָּׁר מוֹל מַגִּיד פֶּשַׁע
תִּגִּיד לִיעֲקֹב דָּבָר, חֶק וּמִשְׁפָּט
וְצִדְקָנוּ בַּמִּשְׁפָּט, הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט.

נוהגים לשליח הציבור מצרף את השורה הראשונה בפיוט לסוף המשפט הקודם, ואומר 'המלך המשפט. האותו ביד מדת משפט' בנשימה אחת (מהרי"ל).

פותחים את ארון הקודש.

סימן א"ב

הָאוֹתוֹ בְּיַד מִדַּת מִשְׁפָּט
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא אֵל אֱמוּנָה.

ההדדי שבין קדושת ה' לקדושת עמו ישראל. ה' קידש אותם בקדושתו - והם מקדישו, המכריזים עליו קדוש.

בְּאֵין מְלִיץ יִשָּׁר: הפייטן שואב כאן את דימויו מתחילת ספר איוב. הוא מדמיין סצנת בית משפט, שהנאשם אינו זוכה בה לסגנון שיגן עליו מפני טענות התביעה.

הָאוֹתוֹ בְּיַד: פיוט המונה את תכונותיו של הקב"ה. מחברו אינו ידוע. כל בית פותח במעין סיכום או הרחבה של תיאור האל בשורה שקדמה לו, באות הבאה באלפבית; ואז, באותה אות, נע בשורה השנייה בבית אל תכונה נוספת, וחוזר חלילה. כך נוצר אפקט הדומה לעלייה במדרגות בשתי הרגליים.

וְכָל מַאֲמִינִים: כאשר הטיל ה' על משה את משימת הובלתה של יציאת מצרים, משה אמר "וְהָאֵל לֹא יֵאֱמִינֵנוּ לִי" (שמות ד, א). על פי מדרש חז"ל (שבת צז ע"א), ה' ענה לו "הן מאמינים בני מאמינים, ואתה אין סופך להאמין", כי אכן, במי מריבה, עתיד היה ה' לומר למשה ולאחריו "יֵעַן לֹא הֵאֱמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, לָכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם" (במדבר כ, יב).

נחמיה ח

הַבּוֹחֵן וּבּוֹדֵק גְּנוּי נִסְתָּרוֹת
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא בּוֹחֵן כְּלִיּוֹת.

הַגּוֹאֵל מַמּוֹת וּפּוֹדֶה מִשְׁחַת
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא גּוֹאֵל חֲזָק.

הַדֵּן יְחִידֵי לְבָאֵי עוֹלָם
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא דֵּן אֱמֶת.

הַהֲגוֹי בְּאַהֲיָה אֲשֶׁר אָהִיָּה
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא הִיָּה וְהוֹה וְיִהְיֶה.

הַיּוֹדֵאִי, כְּשֶׁמוֹ בֶּן תְּהֵלֶתוֹ
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא וְאִין בְּלֶתוֹ.

הַזּוֹכֵר לְמִזְבִּיחוֹ טוֹבוֹת זְכוּרוֹת
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא זּוֹכֵר הַפְּרִית.

הַחֹתֵךְ חַיִּים לְכָל חַי
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא חַי וְקַיִם.

הַטּוֹב וּמִיטִיב לְרַעִים וְלַטּוֹבִים
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא טוֹב לְכָל.

הַיּוֹדֵעַ יֵצֵר כָּל יִצּוּרִים
וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא יוֹצֵרם בְּבִטָּן.

חכמינו נתנו כאן ביטוי לאחת העובדות המדהימות ביותר בהיסטוריה היהודית: שבמבט כולל, היהודים לא איבדו את אמונתם בה' - אף שנמצאו בגלות הארוכה ביותר שחווה עם מן העמים. הם היו עם שיכור-אלוהים, העם שאמר "אני מאמין, משמע אני קיים".

אָהִיָּה אֲשֶׁר אָהִיָּה: כך ענה ה' למשה כאשר שאל אותו משה איך לכנות אותו בדברו אל בני ישראל (שמות ג, יד). מובנו המילולי הפשוט של הביטוי הוא מעין "אהיה מה שאהיה", שכן אי אפשר לחזות אותו מראש וגם לא להכירו במלואו - וההתגלות המלאה של שכינתו עוד אפופה בערפילי העתיד.

הַפֶּל יָכוֹל, וְכוֹלֵלִם יַחַד
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא כֹל יָכוֹל.
 הֶלֶן בְּסֶתֶר בְּצֵל שְׁדֵי
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא לְבָדוּ הוּא.
 הַמְּמַלֵּךְ מַלְכִים, וְלוֹ הַמְּלוּכָה
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא מֶלֶךְ עוֹלָם.
 הַנוֹהֵג בְּחֶסֶד עִם כָּל דּוֹר
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא נוֹצֵר חֶסֶד.
 הַסּוֹבֵל, וּמַעֲלִים עֵין מְסוּרִים
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא סוֹלֵחַ סְלָה.
 הָעֹלֶיז, וְעֵינָיו עַל יְרֵאָיו
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא עוֹנֶה לַחֹשׁ.
 הַפּוֹתֵחַ שַׁעַר לְדוֹפְקֵי בִתְשׁוּבָה
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא פֶתוּחָה יָדוּ.
 הַצּוֹפֶה רָשָׁע, וְחַפֵּץ לְהַצְדִּיקוֹ
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא צַדִּיק וְיֶשֶׁר.
 הַקָּצֵר בְּזַעַם, וּמֵאֲרִיךְ אֶף
 וְכֹל מֵאֲמִינִים שֶׁהוּא קָשָׁה לְכַעַס.

וְכוֹלֵלִם יַחַד: התייחסות לאופייה המערכתית של הבריאה. כל כוח המעצב את פני היקום, וכל צורת חיים שישנה, הם חלק מהמערכת האקולוגית של היקום ומאזינה העדין. על כל פרט שנברא אומרת התורה שאלוהים ראה והנה "טוב", אבל על המכלול, בתום ששת ימי הבריאה, אמר אלוהים שהוא "טוב מאד" (בראשית א, לא). טוב מאוד זה, ביאר רש"י הירש, הוא הטוב בכוליותו. היצירות של אלוהים מתבטאת לא רק במה שקיים, אלא גם ביחסי הגומלין המכילים להפליא בין כל הדברים הקיימים.

בְּסֶתֶר בְּצֵל שְׁדֵי: ההסתתרות של האל חשובה לא פחות מההתגלות שלו, כי אילו הייתה כל הקרינה שלו מוחשית לא היה העולם יכול להתקיים, וגם לא אנחנו. האינסופיות של האל

הַרְחֹם, וּמִקְדִּים רַחֲמִים לְרַגְזוֹ
 וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא רַךְ לְרִצּוֹת.
 הַשְׁוֶה, וּמִשְׁוֶה קָטָן וְגָדוֹל
 וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא שׁוֹפֵט צָדֵק.
 הַתֵּם, וּמִתֵּם עִם תְּמִימִים
 וְכָל מַאֲמִינִים שֶׁהוּא תָּמִים פֶּעֱלוֹ.

סוגרים את ארון הקודש
 (ויש קהילות שבהן סוגרים את ארון הקודש בסוף הפסקה הבאה).

תִּשְׁגֹּב לְבַדְךָ, וְתִמְלֹךְ עַל כָּל בְּיָחוּד
 בְּכַתּוּב עַל יַד נְבִיאֶךָ
 וְהָיָה יְהוָה לְמֶלֶךְ עַל-כָּל-הָאָרֶץ
 בַּיּוֹם הַהוּא יְהִיָּה יְהוָה אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד:

זכריה יד

שליח הציבור ממשיך ואומר:

וּבִכְן תֵּן פֶּחָדְךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל כָּל מַעֲשֶׂיךָ
 וְאִימַתְךָ עַל כָּל מַה שִּׁבְרָאת
 וַיִּירָאוּךָ כָּל הַמַּעֲשִׂים, וַיִּשְׁתַּחֲווּ לִפְנֶיךָ כָּל הַבְּרֹאִים
 וַיַּעֲשׂוּ כָל־אֲגָדָה אַחַת לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ בְּלִבֵּב שָׁלֵם
 כְּמוֹ שִׁידְעֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ שֶׁהִשְׁלֵטָן לִפְנֶיךָ
 עוֹ בִּידְךָ וּגְבוּרָה בִּימִינְךָ
 וְשִׁמְךָ נוֹרָא עַל כָּל מַה שִּׁבְרָאת.

הייתה מכלה את כל הסופי. העולם החומרי אפשרי אפוא רק בגלל ה"צמצום" שה' גזר על עצמו (על פי האר"י).

וּמִשְׁוֶה קָטָן וְגָדוֹל: מכיוון שאלוהים ברא בצלמו כל אחד מאיתנו, הוא מחשיב את החלש ממש כשם שהוא מחשיב את החזק, והגדול אינו חשוב בעיניו מן הקטן. בצדק האלוהי אין משוא פנים.